

UDK: 378:37.013.42

Nazokat R. SAITKULOVA,

PhD, dotsent, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O‘zbekiston

Gmail: saitkulovanazokat@gmail.com ORCID: 0009-0003-6892-893X

CHDPU dotsenti, DSc Z.Sanakulov taqrizi asosida

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF METACOGNITIVE REFLECTION IN FUTURE TEACHERS

Annotation

This article scientifically analyzes the role of metacognitive reflection in the professional training of future teachers. The relevance of the study is explained by the increasing demand in modern education for reflective educators who can consciously manage their professional activities. The article applies a methodological analysis based on systemic, competence-based, and reflective approaches. The results demonstrate that metacognitive reflection serves as a key mechanism in pedagogical decision-making, assessment, classroom management, and professional development. The functional mechanisms of metacognitive reflection in pedagogical practice are systematized in the study. In addition, its practical significance in improving the quality of education is substantiated.

Key words: metacognitive reflection, pedagogical activity, professional training, reflective approach, classroom management, assessment, pedagogical decision-making.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ МЕТАКОГНИТИВНОЙ РЕФЛЕКСИИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

В данной статье научно проанализирована роль метакогнитивной рефлексии в профессиональной подготовке будущих учителей. Актуальность исследования обусловлена возрастающей потребностью современной системы образования в рефлексивно мыслящих педагогах, способных сознательно управлять своей профессиональной деятельностью. В статье проведён методологический анализ на основе системного, компетентностного и рефлексивного подходов. Результаты показали, что метакогнитивная рефлексия выступает ключевым механизмом в принятии педагогических решений, оценивании, управлении классом и профессиональном развитии. В работе систематизированы функциональные механизмы метакогнитивной рефлексии в педагогической практике. Также обоснована её практическая значимость в повышении качества образования.

Ключевые слова: метакогнитивная рефлексия, педагогическая деятельность, профессиональная подготовка, рефлексивный подход, управление классом, оценивание, педагогическое принятие решений

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILRDA METAKOGNITIV REFLEKSIYANI RIVOJLANIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida metakognitiv refleksiyaning o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Maqolaning dolzarbligi zamonaviy ta‘lim tizimida reflektiv fikrlovchi, o‘z faoliyatini ongli boshqaruvchi pedagoglarga ehtiyoj ortib borayotgani bilan izohlangan. Maqolada tizimli, kompetensiyaviy va reflektiv yondashuvlar asosida metodologik tahlil amalga oshirilgan. Natijalar asosida metakognitiv refleksiya pedagogik qaror qabul qilish, baholash, sinfni boshqarish va kasbiy rivojlanish jarayonlarida asosiy mexanizm sifatida namoyon bo‘lgan. Maqolada metakognitiv refleksiyaning pedagogik amaliyotdagi funksional mexanizmlari tizimlashtirilgan. Shuningdek, uning ta‘lim sifatini oshirishdagi amaliy ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: metakognitiv refleksiya, pedagogik faoliyat, kasbiy tayyorgarlik, reflektiv yondashuv, sinfni boshqarish, baholash, pedagogik qaror.

Kirish. Zamonaviy oliy pedagogik ta‘lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchini tayyorlash faqat nazariy bilim berish bilan chegaralanmaydi. Bugungi ta‘lim makoni bo‘lajak pedagogdan o‘z faoliyatini ongli rejalashtirish, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, qaror qabul qilish, natijalarni baholash va o‘z kasbiy rivojlanishini boshqarish kabi murakkab kompetensiyalarni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, metakognitiv refleksiya bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy shakllanishida tayanch omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, pedagogik faoliyatni rejalashtirish, monitoring qilish, tahlil etish va takomillashtirishga xizmat qiluvchi “ichki boshqaruv mexanizmi” sifatida talqin qilinadi.

Ilmiy adabiyotlarda metakognitsiya shaxsning o‘z bilish jarayonlari haqidagi bilimlari hamda ularni nazorat qilish va boshqarish qobiliyati bilan izohlanadi. Flavell

metakognitsiyani yangi kognitiv-rivojlanish yo‘nalishi sifatida asoslagan bo‘lsa, keyingi tadqiqotlarda refleksiya o‘qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanishini bog‘lovchi mexanizm sifatida talqin etiladi [1]. Korthagen va Nuijten refleksiyaning chuqurlashtirish o‘qituvchining ichki sifatleri, e‘tiqodlari va kasbiy harakatlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni kuchaytirishini ko‘rsatadi [3]. UNESCO materiallarida ham o‘quvchi va o‘qituvchining “qanday o‘rganishni o‘rganishi” uzoq muddatli mustaqil rivojlanishning muhim sharti sifatida qayd etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Metakognitiv refleksiya muammosi zamonaviy pedagogika, kognitiv psixologiya va o‘qituvchilarni kasbiy tayyorlash nazariyasida muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri sifatida qaraladi. Ushbu tushunchaning ilmiy asoslari, avvalo, J.H.Flavell ishlarida

yoritilgan bo'lib, u metakognitsiyani shaxsning o'z fikrlash jarayonlarini anglashi, kuzatishi va boshqarishi bilan bog'liq yuqori darajali kognitiv faoliyat sifatida izohlaydi [1]. Keyingi tadqiqotlarda metakognitsiya, odatda, ikki asosiy tarkibiy qismga ajratiladi: kognitsiya haqidagi bilim va kognitsiyani boshqarish. Birinchi qism deklarativ, protsedural va shartli bilimlarni qamrab olsa, ikkinchisi rejalashtirish, monitoring va baholash kabi jarayonlar orqali namoyon bo'ladi [1]. Shu bois metakognitiv refleksiya o'qituvchining faqat nimani bilishi emas, balki u o'z bilimni qanday nazorat qilishi va amaliyotda qo'llashini ham ifodalaydi.

O'qituvchilar ta'limi sohasidagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, refleksiv amaliyot o'qituvchi kasbiy o'sishining markaziy mexanizmi hisoblanadi. Tadqiqotchilar refleksiya o'qituvchining o'z faoliyati haqidagi ongilligini oshirishi, samarasiz usullarni qayta ko'rib chiqishga yordam berishi hamda dars rejalashtirish, pedagogik qaror qabul qilish va sinfni boshqarish sifatini yaxshilashini ta'kidlaydilar [2]. Korthagen refleksiyaning yuzaki shakli bilan cheklanib qolmaslik kerakligini qayd etib, haqiqiy kasbiy rivojlanish uchun ma'no-yo'naltirilgan, ya'ni o'qituvchining e'tiqodi, hissiyoti, maqsadi va kasbiy identifikatsiyasini qamrab oluvchi chuqur refleksiya zarurligini asoslaydi [3]. Bu yondashuv metakognitiv refleksiyani oddiy xatoni tuzatish emas, balki o'qituvchining kasbiy "men"ini rivojlantiruvchi vosita sifatida talqin qilishga asos bo'ladi. Bo'lajak o'qituvchilar bilan bog'liq empirik tadqiqotlar ham metakognitiv refleksiyaning ahamiyatini tasdiqlaydi. Pedagogik tayyorgarlik jarayonida refleksiv yondashuvlardan foydalanish bo'lajak o'qituvchining metakognitiv bilimi, o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari va kasbiy tayyorgarligini kuchaytirishi aniqlangan [2]. Shuningdek, pedagogik amaliyot, refleksiv faoliyat va metakognitiv ongillik o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud bo'lib, ular kelajakdagi o'qitish sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [2]. Demak, adabiyotlarda metakognitiv refleksiya pedagogik amaliyot davrida nazariya va amaliyotni bog'lovchi muhim mexanizm sifatida e'tirof etiladi.

Baholash va feedback nazariyasiga oid tadqiqotlar ham mazkur mavzu bilan bevosita bog'liq. Black va Wiliam formativ baholashni o'qituvchi va o'quvchi tomonidan olingan axborot asosida ta'lim jarayonini o'zgartirish va takomillashtirishga xizmat qiluvchi jarayon sifatida izohlaydilar [4]. Ularning fikricha, muntazam feedback, self-assessment va mezonli baholash o'quv natijalarini sezilarli darajada yaxshilaydi [4]. Hattie va Timperley esa feedbackning samaradorligi uning qanchalik aniq, rivojlantiruvchi va keyingi qadamni ko'rsatuvchi xususiyatga ega ekaniga bog'liq ekanini ta'kidlaydi [5]. Bu qarashlar metakognitiv refleksiyaning mazmuniga hamohang bo'lib, rejalashtirish, monitoring va natijani baholash jarayonlari o'qituvchining ham o'qitish, ham baholash faoliyatida ichki nazoratni ta'minlashini ko'rsatadi. Shu bilan birga, mavjud adabiyotlar tahlili ayrim ilmiy bo'shliqlar mavjudligini ham ko'rsatadi. Birinchidan, metakognitsiya va refleksiya tushunchalari ko'p hollarda bir-biriga yaqin mazmunda ishlatilsa-da, ularning bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida qanday integratsiyalashuvi har doim ham yetarlicha aniq ochib berilmagan [1].

Ikkinchidan, ko'plab tadqiqotlar refleksiyaning umumiy ahamiyatini yoritadi, ammo uni pedagogik amaliyot, sinfni boshqarish va baholash faoliyati bilan bir butun tizim sifatida bog'lab o'rganish nisbatan kam uchraydi [2].

Uchinchidan, refleksiyani amaliyotga tabiiy etishda yuzaki yondashuv muammosi hanuz saqlanib qolmoqda, bu esa o'qituvchilar tayyorgarligi dasturlarida maxsus metodik mexanizmlar, refleksiv topshiriqlar va modellar ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi [3]. Shunday qilib, mavzuga oid adabiyotlar metakognitiv refleksiyaning nazariy va amaliy ahamiyatini keng yoritgan bo'lsa-da, uni bo'lajak

o'qituvchining kasbiy kompetensiyalarini integrativ rivojlantiruvchi tizim sifatida tadqiq etish hali ham dolzarb ilmiy vazifa bo'lib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada sifat tahliliga asoslangan nazariy-metodologik yondashuv qo'llanilgan. Tadqiqotning empirik bazasi sifatida foydalanuvchi taqdim etgan matn tanlandi va u kontent-tahlil, mantiqiy-tahliliy yondashuv hamda pedagogik interpretatsiya asosida qayta ishlanib, ilmiy maqola formatiga keltirildi. Tahlil jarayonida matndagi asosiy kategoriyalar - kasbiy tayyorgarlik, pedagogik amaliyot, sinfni boshqarish, baholash, refleksiv monitoring va kasbiy o'sish - semantik jihatdan guruhlashtirildi. Metodologik asos sifatida tizimli, kompetensiyaviy va refleksiv yondashuvlar tanlandi. Tizimli yondashuv metakognitiv refleksiyani alohida hodisa emas, balki kasbiy kompetensiyalarni o'zaro bog'lovchi integrativ mexanizm sifatida ko'rishga imkon berdi. Kompetensiyaviy yondashuv esa bo'lajak o'qituvchining metodik, kommunikativ, diagnostik-baholash va tashkiliy kompetensiyalari refleksiya orqali qanday mustahkamlanishini tahlil qilishga yordam berdi. Refleksiv yondashuvning tanlanishi o'qituvchilar ta'limiga doir tadqiqotlarda ma'noga yo'naltirilgan refleksiyaning ustuvor ekanligi bilan asoslanadi. Suphasri sharhida refleksiya faqat xatti-harakatni tuzatish emas, balki o'qituvchining ichki dunyosi, e'tiqodlari va kasbiy rolini anglash bilan bog'lanishi ko'rsatiladi [2]. Shuningdek, baholashga doir qismni tahlil qilishda formative (shakllantiruvchi) baholash va feedback nazariyalari tayanch manba sifatida olindi. Black va Wiliam formativ baholashni pedagogikaning kengroq nazariy doirasida tushuntirish zarurligini ko'rsatadi [4], Hattie va Timperley esa feedbackning kuchi uning mazmuni va berilish usuliga bog'liq ekanini ta'kidlaydi [5]. Shu bois maqolada metakognitiv refleksiya baholashning ichki sifat nazorati mexanizmi sifatida talqin qilindi.

Tahlil va natijalar. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, metakognitiv refleksiya bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligida alohida ko'nikma emas, balki barcha kasbiy kompetensiyalarni bog'lovchi markaziy mexanizm vazifasini bajaradi. Shuningdek, maqolada metodik tanlovni asoslash, o'quv jarayonini monitoring qilish, o'quvchi xatolarini didaktik signal sifatida qabul qilish, kommunikativ uslubni baholash va faoliyatga korreksiya kiritish imkonini beruvchi omil sifatida yoritilgan. Demak, metakognitiv refleksiya bo'lajak o'qituvchining kasbiy faoliyatini intuitiv yoki tasodifiy tajribaga emas, balki "tahlil-asos-natija" mantiqiga tayangan holda tashkil etadi. Birinchi muhim natija shundan iboratki, metakognitiv refleksiya pedagogik amaliyot jarayonida nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlaydi. Pedagogik amaliyot real sinf muhiti, kutilmagan vaziyatlar, vaqt cheklovi va individual farqlar bilan to'qnashuv maydoni sifatida tasvirlanadi. Ana shu sharoitda talaba "Mazkur vaziyat qaysi pedagogik nazariya yoki metodik yondashuv bilan izohlanadi?" degan savol orqali kuzatuvni ilmiy tahlilga aylantiradi. Bu holat bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash tizimidagi tadqiqotlarda reflektiv amaliyot g'oyasi bilan hamohang bo'lib, refleksiya o'qituvchining kasbiy identifikatsiyasi va pedagogik fikrlashini chuqurlashtirishini ko'rsatadi.

Ikkinchi natija - metakognitiv refleksiya sinfni boshqarish kompetensiyasini kuchaytiradi. Shu bois, sinfni boshqarish faqat intizomni ta'minlash bilangina cheklanmay, balki dars ritmini tashkil etish, motivatsion muhit yaratish, samarali muloqotni yo'lga qo'yish va nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal etish bilan ham izohlanadi. Refleksiv nazorat o'qituvchiga vaqt taqsimoti, o'quvchilarning diqqat dinamikasi, nutq uslubi hamda differensial yondashuv samaradorligini tahlil qilish imkonini beradi. Oliver va Reschly yangi o'qituvchilarda sinfni boshqarish bo'yicha

yetarli tayyorgarlik va nazoratli tajriba bo'lmasa, ularning samaradorligi pasayishini ta'kidlaydi [6]. Shu ma'noda metakognitiv refleksiya aynan amaliy tayyorgarlikdagi bo'shliqni to'ldiruvchi ichki professional mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

To'rtinchi natija - metakognitiv refleksiya bo'lajak o'qituvchining kasbiy o'sishini tashqi nazoratdan ichki boshqaruvga ko'chiradi. Maqolada bu holat kasbiy ehtiyojlarni aniqlash, bilimlardagi bo'shliqlarni ko'rish, individual rivojlanish rejasini tuzish va natijalarni baholash ko'nikmalari orqali ochib berilgan. Korthagenning core reflection (chuqur refleksiya) yondashuvi ham refleksiyani kasbiy xatti-harakat bilan shaxsiy sifatlar, qadriyatlar va identitetni bog'lovchi jarayon sifatida izohlaydi [3]. UNESCO ning mustaqil o'rganish haqidagi tavsiyalari ham o'qituvchi va o'quvchining "learning to learn" kompetensiyalarini rivojlantirish zarurligini qayd etadi. Demak, metakognitiv refleksiya bo'lajak o'qituvchining uzluksiz professional rivojlanish traektoriyasini belgilovchi strategik omildir.

Umuman olganda, tahlillar shuni ko'rsatdiki, metakognitiv refleksiya kasbiy tayyorgarlikning uch asosiy

maydonida — pedagogik amaliyot, sinfni boshqarish va baholashda — integrativ rol o'ynaydi. U bo'lajak o'qituvchiga muammoni shaxsiylashtirmay, vaziyatni tahlil qilish, faoliyat natijasini mezon asosida baholash, xatoni rivojlanish manbaiga aylantirish, kommunikativ va tashkiliy strategiyalarni takomillashtirish imkonini beradi. Shu bilan metakognitiv refleksiya kasbiy barqarorlik, pedagogik etikaga rioya, reflektiv qaror qabul qilish va innovatsion rivojlanishning ichki poydevoriga aylanadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida metakognitiv refleksiya pedagogik faoliyatni ongli boshqarish, amaliyot va nazariya birligini ta'minlash, sinfni boshqarishni takomillashtirish, baholashning xolisligini oshirish hamda uzluksiz kasbiy o'sishni rag'batlantirishga xizmat qiluvchi fundamental pedagogik mexanizmdir. U o'qituvchini "ko'rdim-takrorladim" modelidan "kuzatdim-tahlil qildim-asosladim-o'zgartirdim" modeliga olib o'tadi va natijada kasbiy tayyorgarlik sifatini oshiradi.

ADABIYOTLAR

1. Flavell, J.H. Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive-Developmental Inquiry // *American Psychologist*. 1979. Vol. 34. No. 10. P. 906-911.
2. Suphasri, P. Reflective Practice in Teacher Education: Issues, Frameworks, and Models // *LEARN Journal*. 2021. Vol. 14. No. 2
3. Korthagen, F.A.J., Nuijten, E.E. Core Reflection Approach in Teacher Education // *Oxford Research Encyclopedia of Education*. Oxford University Press, 2017.
4. Black, P., Wiliam, D. Assessment and Classroom Learning // *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*. 1998. Vol. 5. No. 1. P. 7-74.
5. Hattie, J., Timperley, H. The Power of Feedback // *Review of Educational Research*. 2007. Vol. 77. No. 1. P. 81-112
6. Oliver, R.M., Reschly, D.J. *Effective Classroom Management: Teacher Preparation and Professional Development*. Washington, DC, 2007.